

Ön, Umeå

Ön är en närmare tre km lång ö och dessutom stadsdel med inte fullt 300 invånare, belägen mitt i Umeälven i centrala Umeå. Ön, tidigare kallad Öhn, har ett hundratal hushåll, men består i övrigt mestadels av skog samt ett delvis igenväxande grönområde. Ön är 2,7 km lång och som mest 630 meter bred.

Antalet boende på Ön uppskattas till 280, varav 107 är under 25 år. Öns sydvästra sida vetter mot Öst Teg och Umeå flygplats och skiljs från fastlandet av den del av Umeälven som kallas Lillån. På motsvarande sätt åtskiljs nordvästra delen av Ön från Öst på stan och Sofiehem av Storån.

Sedan 2001 sträcker sig Kolbäcksbron över Umeälven, och något hundratal meter av Öns sydspets har tagits i anspråk som vägsträcka mellan de båda broarna över Lillån och Storån. Sedan 1950-talet har man tagit sig till Ön via en smal bil bro från Tegssidan.

Tiden före 1700

Landhöjningen torrlade Ön under senmedeltiden och det saknas därför fornlämningar från förhistorisk tid och medeltid. Kännetecknande för Öns by är raderna med bebyggelse längs de två bygatorna. De två by delarna, avdelade av bäcken, är kända sedan 1500-talet. År 1571 fanns nio bönder i byn. Vid en "geometrisk avmätning" över Ön från år 1642 redovisas också nio gårdar. De två by delarna kallades vid denna tid "Ytherönn" och "Öffuer Önn". På 1600-talet bildade bäckens lägsta parti En liten tjärn (Viken eller Pusen). Det var resterna av en älvfåra mellan två öar som växt samman. Öns byar hade gemensam utmark på älvens östra sida, från nuvarande Sofiehem eller Ålidhem till dalgången norr om universitetet. Här hade man beten och ängsmarker samt kvarnar i bäckarna. Parallellt med jordbruket livnärde man sig på fiske, främst laxfiske.

1700-1800-talen

1700-talet blev en återuppbyggnads- och expansionsperiod, efter en nedgång under senare delen av 1600-talet. Enligt en geometrisk avritning från år 1709 fanns det sju gårdar och ett torp. Odlingsmark fanns i öst och nordväst, och framför allt Ö-nabben hade en långt driven uppodlingsgrad. Den södra delen av Ön var vid denna tid helt skogbevuxen. En liten sjö kallad Viken eller Pusen låg på norra delen av Ön. En bäck avvattnade den åt söder. Under 1800-talet torrlades sjön och ett dike grävdes åt norr. En skutbyggningsplats omvittnas på Ön från 1700-talets början. Den antas ha legat på södra delen av Ön. På 1770-talet uppgavs flertalet av ortens fartyg vara byggda på Ön. Efter upptäckten av en hälsobrunn år 1770 kom det in mer borgerliga influenser på Ön. Under 1800-talets andra hälft byggdes också ett antal sommarvillor av några av stadens borgare, bl.a. "Granudden" vid Lillån samt en liknande villa vid Ö-nabben (båda rivna).

Vid det laga skiftet i Tegs och Öns byar 1876-77 hade bebyggelsen på Ön samma läge som vid den geometriska avmätningen 1642, men gårds raden

i öster hade blivit längre. En rad gårdsplatser på 1876-77 års laga skifteskarta kan kännas igen idag. Ett flertal av gårdarna brann dock ned vid stadsbranden 1888. Elden spreds via Tegs-stranden till Ön, där skogen och 22 gårdar förstördes.

1900-talet

År 1915 anlades Lillåns skiljeställe, på Öns sydvästra del. Till följd av ökade flottningsmängder togs ett nytt skiljeställe i bruk på Ön 1937. År 1967 tillkom ytterligare ett skilje. På 1970-talet blev flottningen utkonkurrerad av landtransporter av virke och 1980 upphörde flottningen helt. Ö-bron tillkom i början av 1900-talet. Denna bro var en hängbro. På 1970-talet, när nuvarande bron byggdes, revs hängbron. Den nya bron ligger norr om det äldre brofästet.

Israel Lindahls Ume socken beskrivning 1771:

"I byn Ön, strax nedanför Umeå Stad, har man en hälso-brun. Den upptäcktes år 1767 af Lands Fältskären Ol. Littorin, men började först nyttjas sistlidet år 1770, under nuvarande Provincial- Medici, Doct. Joh. Gryselii inseende. Innevarande år 1771 har 22 Personer här varit Brunns-gäster. Man gör sig hopp om dess goda verkan, som också framdeles lär vid handen givas. Eljest givas också annorstädes Mineral- Källor, såsom vid Röback, Baggböle. Piparböle etc."

Pehr Stenbergs beskrivning 1823:

Ungefär mitt på Öns östra sida "är en skäligen god hälsobrunn upptagen af gamla Fältskären Littorin och Doktor Grysselius. Dess vatten ådra kommer från nyss beskrivna dal (numera ett dike som skär av den östra delen av Ön). Dess vattnets egentliga halt känner jag icke. Den skall fordom varit starkare." Källa: Västerbotten 2011.

Bevarade drag i miljön från 1700-1800-talen är bebyggelsen i den gamla jordbruksbyn. Den östra bydelen hade ungefär samma utsträckning och orientering av byggnaderna som idag, liksom den mer klungliknande nordvästra by delen. Förtätningar har dock skett i by delarna.

År 1883 bildades Uman flottningsbolag, senare Umeå flottningsförening. Det äldsta skiljestället låg vid Gammhultet, nära landskyrkan och 1891-1915 vid Nyhult vid Böle. År 1915 anlades Lillåns skiljeställe vid sydvästra delen av Ön. 1937 blev det befogat med ett nytt skiljeställe p.g.a. de ökade flottningsmängderna. Detta år blev ett rekordår då det flottades 13 miljoner bitar på Umeälven och arbetsstyrkan uppgick till 500 man. År 1967 togs ännu ett skilje i bruk. Den 11 december 1980 avlystes Umeälven som flottled.

Ö-bron byggdes 1915. Det var en hängbro som revs på 1970-talet och under detta årtionde byggdes en ny bro i betong. Mellan 1998 och 2001 byggdes Kolbäcksbron som är 700 meter lång. Anläggningar utöver bebyggelse och skiljestället är en numera nedlagd såg, ett snickeri samt ett reningsverk med nya byggnader för Umevas personal. Bevarande drag i miljön från 1900-talet är egnahemsbebyggelse i anslutning till byn, delar av sorteringsverkets anläggning och arbetaregnahem.

Lillåns skiljeställe

När timret skulle flottas till kusten skulle stockarna delas upp på olika ägare och detta arbete utfördes vid ett skilje. Stockarna märktes med ägarens märke redan vid avverkningsplatserna. Umeå flottningsförenings äldsta skiljeställen låg först vid Gammhultet och sedan vid Nyhultet som båda låg nedströms Backens kyrka. Skiljet vid Nyhultet pågick 1891-1914 och måste flyttas för att kapaciteten inte räckte till och att den oreglerade Umeälven omöjliggjorde sortering under försommarens högvatten.

Efter det att Storån öster om Ön hade muddrats kunde flyttningen av skiljet bli verklighet. Båttrafiken hade tidigare skett efter Lillån. År 1915 inleddes timmersortering vid Lillån. Den främsta anledningen till placeringen vid Lillån var att dammar kunde byggas för reglering av vattenflödet. Verksamheten lades ner i och med att flottningen upphörde omkring 1980.

Källa: Wikipedia

Uppgifterna bygger i huvudsak på Kulturhistorisk bebyggelseinventering Del 1, Umeå tätort, Västerbottens Museum, Umeå kommun, stadsbyggnadskontoret.